

Gyulay Lajos *Cara Patria* című naplókötete

Az 1856-os naplók kontextusa

A *Cara Patria* mintegy három hét alatt, 1856. szeptember 11. és október 4. között keletkezett. A könyv ugyan szeptember 12-i dátummal indul, azonban Gyulay Lajos egészen 17-éig tévesen jegyzi a napokat, s ekkor, illetve másnap, szeptember 18-án korrigálja a hibát: „Sept. 11dike ólta – mert aznap, nem pedig 12-én érkeztem ide, mint hibásan jegyeztem – minden napra 8 lap jut” (56). Ebben az évben négy nagyobb naplót vezetett: 1855. november 4-én kezdte és 1856. február 16-án fejezte be a *Testvériség* című kötetét. Február 19-e és május 19-e között írta a *Mártogató* címmel ellátott munkát. 1856. május 22-én kezdte meg és július 21-én zárta – hasonló asszociációs körbe tartozó címmel – az *Aprító* nevű naplót, végül július 28-ától december 17-ig *Tálaló* címmel dolgozott egy igen terjedelmes kötetten.¹

A *Cara Patria* valójában az utóbbinak a betétdarabja. A dátumtévesztés miatt Gyulay szeptember 7-ét ír, de helyesen 8-án, vasárnapi napon kelt útra (86), ekkor indult Pestről erdélyi birtokára, Marosnémetibe, és megérkezése napján, szeptember 11-én, csütörtöki napon új könyvet nyitott meg, hogy ottani olvasmányait, gondolatait ebbe jegyezze. A kis könyvecske azonban nem fedi teljesen erdélyi tar-

¹ Ma mind a négy kötetet a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára őrzi: *Testvériség*, Negyedik Folyam Negyedik kötete, Összes köteteknek 7. darabja, Ms 1450/74; *Mártogató*, Negyedik Folyam Ötödik kötete, Összes köteteknek 75. darabja, Ms 1410/75; *Aprító*, Negyedik Folyam Hatodik kötete, Összes köteteknek 76. darabja, Ms 1450/76; *Tálaló*, Negyedik Folyam Hetedik kötete, Összes köteteknek 77. darabja, Ms 1450/77. A *Cara Patria* c. kötet lelőhelye: A Gyulay–Kuun család levéltára = Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának (Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale) őrzetében, 357.

tózkodását: október 4-én, Ferenc napján betelik, ezért Gyulay Lajos újra előveszi a *Tálaló* című kötetét, melyről az olvasó számára ekkor derül ki, hogy magával vitte Marosnémetibe. Itt folytatja erdélyi feljegyzéseit, már október 4-én is (ezen a napon tehát mindkét könyvébe ír), egészen október 18-áig, amikor visszaindul Pestre. Az utazás alatt odafelé és visszafelé is csak a zsebkönyvébe – tárcájába – jegyezget, és szeptember 11-én Marosnémetiben, illetve október 22-én, amikor visszaér Pestre, a Tigris szállóba, akkor foglalja össze az emlékeztetők alapján úti élményeit. A *Tálaló* olyan vastag könyv, hogy december végéig eltart, míg betelik.

A *Cara Patria* tehát egy őszi erdélyi út dokumentuma lett volna, de vagy az ott töltött napok száma lett több, vagy a könyv volt rövidebb, a bejegyzések pedig terjedelmesebbek ahhoz, hogy kitartsanak a lapok a visszaindulás napjáig. Hasonló erdélyi utazást Gyulay minden évben megtett, néha kétszer, tavasszal és ősszel is. Az utazás postakocsival 1856-ban öt napig tartott Szegeden keresztül, ám ezen az őszön már szó van a Temesvárig haladó vasúti pálya megépítéséről, mely egy évvel később, 1857. november 18-án nyílt meg. A vasút erdélyi folytatása ennél is később készült el, de Gyulay már közli a mendemondákat, miszerint az engedély Tholdalagi Ferenc nevére adatott meg, noha Bethlen Imre dolgozta ki a vonaltervet. Gyulay úgy véli, Tholdalagi az asszonyokat szédítette a híreszteléssel, tény azonban, hogy 1858-ban a Nagyvárad–Brassó Vasúttársaság elnöke valóban Tholdalagi lett.

Szegedig vonattal utazott Gyulay. Pesttől Szegedig és Szolnokig ekkor már járt a vonat, és visszafelé, Marosnémetiből Pestre utaztakor is igénybe vette a két és fél évvel korábban beüzemelt pest–szegedi vasútvonalat, vagyis – mint írja – „gőzszekéren” tette meg az útszakaszt, mindössze fél nap alatt (*Tálaló*, 1856. október 22., 210). Az erdélyi utazás Szegedtől kezdve azután a postakocsik és szállások díja miatt olyan drága, hogy Gyulay szerint az árán beutazhatná Németország vagy Itália nagy részét. Előnye viszont, hogy Szegeden is eltölthet egy estét, és megnézheti Szigligeti Ede *Nagyapó* című vígjátékát. Megtekinti tehát a „nyári színházat”, Szeged első önálló színházi épületét, mely ezen a nyáron nyílt meg, noha tetőzetét csak 1858-ra készítették el a vasúti építkezésből kimaradt anyagból. Téli előadásokra addig alkalmatlan volt, ezért nevezi Gyulay nyári színháznak, de közrejátszott ebben az épület külseje is: a dokumentumok szerint hatalmas fabódéra emlékeztetett, s a szegediek „bódészínháznak” nevezték.

Érdekessége még az utazás öt napjának, hogy Gyulay útitársa az a Nopcsa László volt, akit a szóbeszéd a hátszegi álarcos rablóvezérrel azonosított, s akiről Jókai később a *Szegény gazdagok* című regényében állítólag a Fatia Negra alakját mintázta. Az 1850-es évek elején a haramia eltűnt, visszavonult, s ezt azzal magyarázta a korabeli erdélyi közvélemény, hogy bátyja, Nopcsa Elek 1852-ben beadta folyamodását, 1855-ben pedig megkapta az osztrák bárói címet. Ezt gyermekeivel együtt maga Nopcsa László is felvehette, így pénzhamisító, aranycsempész tevékenységével, rablásaival feltehetően nem akarta kockáztatni a rang elvesztését. Ha igaz a szóbeszéd, melyre egyébként hiteles forrásokat nem tárt fel a kutatás, de az utalásokból, nyilatkozatokból igen valószínűnek látszik, akkor Gyulay már a „megszelídült”, immár törvényes életet folytató rablóvezérrel kényszerült egy kocsiba. Fanyalgó megjegyzései Nopcsa Lászlóra azonban nemcsak ebből a tényből eredhetnek, hanem a Nopcsa családnak a szabadságharcban tanúsított magatartásából is. A család oláh származású volt, de magyar nemesnek vallották magukat, a 19. század első felében Hunyad megyei főispáni és erdélyi főkancellári tisztségeket is betöltöttek. 1848-ig maga Nopcsa László is főispán volt, de a szabadságharc kitörésekor, az oláhok balázsfalvi gyűlésén – lemondva hivataláról – a román forradalmi tanács tagja lett, a későbbiek során pedig hol az osztrák, hol a magyar, hol a román oldalra állt. Korabeli vélemények szerint az udvar besúgója volt. A magyar seregek bosszúból felégették a keleti kényelemmel és pompával berendezett zámi kastélyát.² A politikai köpönyegforgatásra is utalhat Gyulay, amikor azt írja: „Noptsának az anteactái nem a legdicsebbek” (7), vagy amikor egyáltalán nem bánná, ha Nopcsáék nem mennének el hozzá ebédre.

Az erdélyi utak máskor is különös érzelmi-lelki állapotot idéztek elő a naplói író grófban, 1856-ban azonban a könyv címében, szövegterében is reflektál erre az élményre. A *Cara Patria (Édes Hazám)* több forrásból eredhet. Lehetséges, hogy idézet Verdi valamelyik művéből. Szóba jöhet az *Attila* című háromfelvonásos opera, melyet 1846. március 17-én mutattak be a velencei La Fenice operaházban, s melynek története Zacharias Werner *Attila, König der Hunnen* [Attila, a hunok királya] című

² Forrás: Téglás Tivadar: *A százéves Szegény gazdagok néhány kérdéséhez*, ItK 1960/2, 235–240.

drámájára épült. A Prológus 2. jelenetében hangzik el a „Cara patria, già madre e reina” kezdetű dal. A másik Verdi-mű a *Szicíliai vecsernye* (Vespri Siciliani), melynek ősbemutatója a párizsi operaházban 1855. június 13-án volt, s egyik áriája kezdődik e sorral: „O patria, o cara patria...” Nehéz lenne eltalálni, hogy Gyulay melyik műre gondolva nevezte el a könyvét. Az *Attila* című operát néhány évvel korábban láthatta, hiszen magyarországi bemutatója 1852. július 17-én volt, s a vendég Merelli-stagione játszotta. Már az első előadás megbukott Attila alakjának ellenszenves ábrázolása miatt, úgyhogy a második és harmadik előadáson alig volt közönség. A *Szicíliai vecsernye* pesti bemutatója idején Gyulay Erdélyben tartózkodott – 1856. október 7-én adta a Nemzeti Színház *Giovanna di Gusman* (a korabeli sajtó szerint „Guzmán Johanna”) címmel,³ ezt tehát semmiképpen sem nézhette meg, ráadásul a könyv címét már egy hónappal korábban beírta. Előfordulhat az is, hogy valamely más műből került a kötet élére „cara patria” összetétel, vagy Gyulay, aki tudott olaszul, maga fordította e nyelvre az „édes hazám” kifejezést.

A kötet cím Erdélyre vonatkozik, ez derül ki az utolsó lapok egyikén olvasható mondatból: „Jó címet kapott e könyvem, mert *szertetett hazámban* fogtam írásához, és nem egészen egy hónap alatt be is lesz fejezve” (172). A kiemelés és a tematizálás különösnek számít az Erdély és Magyarország 1848-as unióját lelkesen üdvözlő főúrtól, s talán nem tévedés azt sejteni mögötte, hogy a politikai egyesülés ellenére az érzelmi viszonyulás különbsége a „két haza” iránt még sokáig fennállt e nemzedékben.

Marosnémeti birokán Gyulay általában visszailleszkedett a vidéki nemesi életformába, rendezte gazdasági- és birtokügyeit, látogatásokat fogadott és tett a szomszédos főuraknál, a Barcsay, Naláczi, Bornemisza, Bethlen, Jósika, Szeredai családoknál, vagy közös kirándulásokat szerveztek a környéken. Gazdatisztjei, ügyvédei is rendszeresen nála tartózkodtak ilyenkor, legszebb napjai pedig azok voltak, amikor nővérei, rokonai vele töltötték ezt az időszakot. 1856-ban azonban Fanny Pesten, Constance Bécsben tartózkodott, és Lotti sem volt hajlandó lemondani megszokott nagypacali magányáról. Velük tehát a gyakori levélváltás útján tartotta fenn a kapcsolatot. Időnként beutazott Dévára a templomba

³ Várnai Péter: *Verdi Magyarországon*, Zeneműkiadó, Budapest, 1975, 17–18. és 34–36.

vagy vásárolni, esetleg meglátogatni az ottani – álnévvel megnevezett – zsidó hölgyismerőst, a különösen sokat olvasó, művelt Jakhannatordát.

A *Cara Patria* további adalékkal szolgál Gyulay Lajos hölgyismerősi köréhez és a róluk szóló bejegyzések értelmezéséhez. A rejtélyes Nagy Falang, vagy Mennyei Falang, ahogyan a gróf a rendszeresen látogatott asszonyokat nevezi, az eddig feltárt naplókából ugyanis igen nehezen látható át. Tudnivaló, hogy Gyulay Lajos sohasem nősült meg, azonban idős koráig élvezte a különböző rendű és rangú nők társaságát. Naplójának egy rétege róluk szól, s e bejegyzésekben a száznál is több hölgyet szabályos hadrendbe, falanxokba sorolja be. Különleges társadalmi életet szervez meg a számukra: lehet e rendszeren belül feljebb és lejjebb kerülni, közös esteket szervez, dátum szerint jelöli ki a soron lévő látogatásokat, ajándékokat osztogat, jutalmaz és büntet, sőt saját újságot indít a naplóoldalakon a tagoknak, és eljátszandó jeleneteket ír nekik.

Időnként úgy tűnik, mintha az egész rendszer egyfajta szellemi játékként, sőt irodalmi kísérletként szórakoztatná a magányos grófit. A *Cara Patria*ban például milétoszi (erotikus) mű írását említi, sőt az egész szereplőgárdát egy nagyszabású, évtizedek óta építgetett eposz alakjainak mondja: „Sok dolgot ad nékem a *Mennyei Falang*, melynek rendezése végéhez közelget. Az egy nagy epos, melyen évtizedeken keresztül dolgozok, még csak nevekből és vonalakból, jegyzetektől, és sorozatokból áll, de nagyszerű eszme fekszik benne, egy *félisteni*, minthogy egész isteni jelenetek festéséhez nincs emberi ecset” (49). Másutt (pl. a *Kis tükör* című, 1851-es kötetében) drámai vagy novellisztikus szöveggént jelennek meg a hölgyekhez kötődő történetesorok. A *Cara Patria*ban még e képzelte világ sajtóját is megalkotja, s oldalakat „másol be” naplójába a fiktív napilapokból.

A Falangnapptár egyik-másik tagja ugyanakkor – álnévvel vagy valódi kilétében – ténylegesen, életszerűen is kirajzolódik a napló oldalain. Vannak közöttük szivarárusnők, mint a jelen kötetben a pesti Balvana, akinek húga, Jakhannatorda egy zsidó orvos, Herzfeld neje, s éppen Déván tartózkodik. Balvanáról is kiderül, hogy újdonsült férjét Nagelnek hívják, s Gyulay részt vett lakodalmukon. Az ő története révén vetül fény arra, hogy a hölgykoszorúban a „Jak” névvel kezdődők gyakran férjes asszonyok, hiszen házassága után Balvanát is Jakbalvanapeppinagel-re keresztelti Gyulay. Pestre visszatérve ugyancsak nagyon valóságosnak tűnik a bujdosás a rá várakozó és a jöttére

„allarmirozó” asszonyok elől, mint a *Tálató* című kötetben tudósít róla. Vannak közöttük olyanok, akikkel a színházban találkozgat, s vannak főrangú kikapós asszonyok, akik időnként szintén saját valódi identitással jelennek meg a lapokon. Egyesekhez közülük mintha a gróf érzelmileg jobban kötődne. A *Cara Patria* és a *Tálató* lapjain a Jakhannatordaként emlegetett Herzfeldné látogatásának elmaradása érezhetően nehezebbre esik. Ő maga bekocsizik hozzá Dévára, és többször visszatér a doktorné kislányának leírására is.

Idéjének legnagyobb részét erdélyi birtokán olvasással, írással töltötte a gróf. Szokása volt egyszerre több művet olvasni, és 1856-ban is néhány új könyvvel indult útnak. Magával vitte Gabriel Ferry (Louis de Bellamare) egyik regényének második kötetét, s a napló elején még ebből másolatot át feljegyzéseibe mondatokat. Ott van nála Victor Joly keleti háborúról szóló könyvének (*Mensonges et réalités de la guerre d’Orient*) 1856-os kiadása, Liszt Ferenc egybegyűjtött írásainak első darabja (*Gesammelte Schriften*, I. Band, Cassel, Balde, 1855), Victor Hugo *Les contemplations* c. versgyűjteményének két kötete (Lausanne, Larpin et Coendoz, Imprimeurs-éditeurs aux Terreaux, prés le Grand Pont, 1856) és Arany János frissen megjelent *Kisebb Költeményeinek* két kötete (Pest, 1856, Heckenast Gusztáv).

„... most egészen Arany vagyok – mindent Aranyozok” – Gyulay Lajos Arany-élménye

Gyulay Lajos érdeklődése a kortárs költészet iránt nyomon követhető a naplóiban. A Petőfivel való kapcsolatáról, Petőfi-élményéről szóló naplórészletekkel a *Petőfi-adattár* és Miskolcgy Ambrus foglalkozott;⁴ a *Cara Patria*ban többször idézi Gyulay Vörösmartyt is, többek között *A vén cigány* c. versét, melyet egy évvel korábban, 1855. június 28-án a Pesti Napló közölt, s a gróf csak innen ismerhette, mert legközelebb az 1863–1864-es *Minden Munkáinak* II. kötetében jelent meg.

⁴ *Petőfi-adattár*, II. *Petőfi a kortársak leveleiben és naplóiban*, Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Oltványi Ambrus, Szerkesztette Kiss József, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987, 124; Miskolcgy Ambrus: *Szabadság, szerelem – A csillagok jegyében (Gyulay Lajos és Petőfi Sándor találkozása)*, Tiszatáj, 2003/12, 60–78.

Ezen az érdeklődésen belül is különlegesnek tekinthető azonban az Arany János-kötet. A *Kisebb Költeményeket* élénk szakmai-kritikai érdeklődés övezte, szinte egyidőben jelent meg róla három terjedelmes bírálat Erdélyi Jánostól, Greguss Ágosttól és Salamon Ferenctől, polemikus cikkekben fejtette ki véleményét Gyulai Pál, de írt róla Bérczy Károly is.⁵ Ugyanakkor nagyon kevés adatunk van ebből az időből a nem kritikai fogadtatásról, arról, hogy egy művelt és gyakorlott olvasó, de nem hivatásos kritikus milyen értelmezési modellek alapján olvasta az Aranyverseket. Természetesen egyetlen személy egyetlen feljegyzésora kevés az általánosításhoz, azonban Gyulay Lajos jegyzetei eléggé bőségesek ahhoz, hogy egy korszakra, vagy akár Aranyra vonatkozó majdani olvasástörténeti kutatáshoz adalékul szolgáljanak. Emellett több naplóbejegyzésből tudjuk, hogy Gyulay a könyveit előbb végigolvasta, kijelölte a számára fontos részeket, majd sajátos rendszer szerint átemelte ezeket napi feljegyzéseibe. Az első olvasatot tehát a naplószövegből nem lehet nyomon követni, csupán a második szakaszt, ezért az is bizonytalan, vajon megállapításaink helytálló-e egy-egy mű teljes recepciójára, vagy annak csak egyetlen, a naplóíráshoz kötődő fázisára érvényesek. Miután számunkra csak a naplóbejegyzések állnak rendelkezésre, az olvasás ezen módjának rövid leírása és elemzése képezi az alábbi bekezdések tárgyát.⁶

Arany Jánost Gyulay Lajos többször is egy hármas névsor keretében helyezi el: „Aranynak Költeményeit vettem elé – be szépek azok – mely nemzet tud jobb dalnokokat fölmutatni, mint milyenek: *Petőffynk, Vörösmarti és Arany*” (8). „*Petőffy, Vörösmarti és Arany*, magyarnak kezéből soha ki ne essék” (13–14). „...elé fogom venni Victor Hugónak contemplatioit, azok sem engednek az Arany költeményeinek, egyik szebben ír, mint a másik, és talán mégis, nem cserélnék Arannyal – így *Petőffyt* sem adtam *Berangére*-ért, és *Vörösmartit* sem akárhány idegenért” (56). E hármas névsor mutatja, Gyulay ismeri az aktuális kánont,

⁵ Erdélyi János: *Arany János Kisebb költeményei*, Pesti Napló, 1856. aug. 26–29., aug. 31., szept. 2–3.; Greguss Ágost: *Arany János kisebb költeményei*, Pesti Napló, 1856. máj. 31, jún. 4, 10, 15, 22; Gyulai Pál: *Néhány szó* (Greguss Ágostnak), Pesti Napló, 1856. jún. 28; Gyulai Pál: *Polemikus levelek* (Erdélyi Jánosnak), Pesti Napló, 1857. febr. 25–27; Bérczy Károly: *Arany János Kisebb költeményeiről*, Pesti Napló, 1856. július 18, augusztus 7.

⁶ A zárójeles számok a kéziratos naplószöveg oldalait jelzik.

tájékozott a jelzett szerzők kritikai megítélésében, és Arany helyét is a legnagyobb nemzeti költők rangsorában jelöli ki, ennek tudatában veszi kézbe a *Kisebb Költeményeket*. Feltűnő ugyanakkor, hogy egyetlen külső – életrajzi, pályatörténeti, kritikai – adatot sem említ róla, nem foglalkozik tehát a költemények biografikus és irodalompolitikai kontextusával, s a szövegeket mindezekről elzárva, önmagukban olvassa.

Nemcsak életrajzi, hanem – egy-két bizonytalan esetet kivéve – szinte semmiféle politikai áthallás sincs az értelmezéseiben. Ebben közrejátszhat Gyulay gróf apolitikusnak tűnő, inkább meditatív és a tudományos sokszempontúságot előtérbe helyező alkata, de helyenkénti óvatossága és áttételes fogalmazásmódja is a naplókötetekben, különösen, ahol a szabadságharc okainak, majd később a kiegyezésnek egyéni megítéléséről van szó.⁷ A *Cara Patriában* mindössze két olyan hely van, ahol mintha a politikai olvasat felsejlene. Az *első lopás* című 1853-as költői elbeszélés 46. és 64. versszakát („*Beteg gyógyulását, rab szabadulását / Nem hiába mondják hogy nehezen várja / Imre is várta esztendő mulását*”) a „nehéz esztendőkre” való emlékezéssel kommentálja, azonban a szöveghely nem egyértelműen a szabadságharcra és az utána következő történeti eseményekre vonatkozik, hiszen előtte nővérének, Fannynak betegségéről és személyes, családi tragédiáiról beszélt (82). A második utalást, az *Emlények* című versből kiemelt idézetet egyértelműen a közelmúlt eseményeire vonatkoztatja, de nagyon röviden, szinte csak elszóllásszerűen köti össze a sorokat az emigránsok sorsával (103). Igaz, hogy ugyanebben a naplóban leírja a Haynau által kivégeztetett Leiningen-Westerburg Károly feleségének történetét (10), az *Izlet* című, 1851-es naplókötetében pedig gyakori témája a bebörtönzött ismerősök szenvedése. A *Cara Patriát* folytató, *Tálaló* című kötetében Széchenyi Istvánról is többször tudósít. 1856. november 8-án például ezt írja: „Kemény Domokos megjött Bécsből, ő is meglátogatta *Szécsényi Istvánt* Döblingben, ő is azt beszéli róla, amit Kovács Lajos beszélt, hogy t. i. egészen helyt van az esze, csak az a rögeszme kínozza, mintha ő volna mindennek az oka, minden bajnak mi a hazát érte. Mutatja ez is, milyen nagy hazafi volt!” (237).

⁷ Az *Egy századja* című 1867-es naplókötetében pl. Guizot művét interpretálva, rejtetten fejti ki véleményét a kiegyezésről.

Nem állítható tehát, hogy Gyulay egészen kihagyta volna a politikai aktualitásokat. A *Csalái kör* két sorát: „*Megered a beszéd valamint a patak / Mennél meszebbre foly, annál inkább dagad*” – azonban már újra privát olvasóként, saját társasági életére vonatkoztatja, és ugyancsak egy korán felkelő ember hajnali életképének részeként idézi a *Téli vers* 4. versszakának 4. sorát: „*Nagyon szabad künn a szabad*”. Az *Őszel* című vers utolsó versszakát is szerelmi viszonyaira alkalmazza, a ritkán látott szép Herzfeldnére és nővérére, Nagelnére (42).

Az Arany-sorokat Gyulay vagy különálló szövegrészként írja be naplójába, vagy centókat (különböző helyekről származó, egymáshoz illesztett nagyobb egységeket) készít belőlük, melyek a felvilágosodás- és reformkori diáriumokra, olvasónaplókra, s a moralizáló recepcióra is oly jellemzők.

Az idézetek és kommentárjaik Gyulay Lajos olvasásmódjának három jellemzőjét: a *parciális* (szelektív), az *applikációs* és a *referenciális* jellegét tükrözik.

A parciális olvasás szöveghelyekre összpontosít. Egyetlen olyan bejegyzés sincs a Gyulay-naplóban, amely egy-egy költeményt a maga esztétikai, kompozicionális és jelentéstani egységében, bonyolultságában kezelne. Ehelyett itt is a teljes naplófolyam egyik alaptulajdonsága, a képzettársításos technika érvényesül: a napi események, a felvetett témák hívnak be egy-egy Arany-idézetet, vagy éppen fordítva, az Arany-költemények sorainak tematikus szintje, olykor valamely nyelvi eleme a kiindulópontja az egy-, két- vagy többelemű képzetkapcsolásos sorozatnak. Gyakran napi eseményeket kommentál Gyulay Arany szavaival. Kornis Gabriella, Bornemisza Albert felesége például legazemberezte a tisztartóját, s a káromlást Gyulay nőietlennek találta, majd ellentétként idézi fel a „kedves kis papucsról” szóló sort az *Év kezdetén* című versből. Másutt a rossz írótolról és egy jobb eszköz beszerzésének reményéről írva vigasztalja magát a *Szent László füve* egyik mondatával: „*A reménység fogytig ki nem fárad*”. A Nagy Falangnak nevezett hölgykoszorúval kapcsolatban is sorjázna időnként a verssorok, az 51. oldalon például *A Jóka ördögéből*. A *Keveháza* két kérdése: „*Hol egy paripa mint a téj? / Másik fekete mint az éj*” – azt a történetet idézi fel benne, ahogyan az oláhok az ő lovait elrabolták, s most újra kell alapítania ménesét (68), de sajátos képzettársítás az is, amikor *A vén gulyás* című

verset a száz esztendőös unitárius professzorra, Szabó Sámuelre vonatkoztatja (74).

A naplóiban maga is gyakran nyelvészkedő, új és ritka kifejezéseket kereső Gyulay mindeközben erősen figyel az Arany-versek nyelvi szintjére. Rákérdez például a „zimankó szél”, vagy az „élvéjök” jelentésére, rácsodálkozik egy-egy összetételre, jelzőre (pl. „tollmardosó”), többször idéz egy-egy megkedvelt szóképet („kis papucs”). Bizonyos szempontból autentikusabb olvasójává válik így Aranyynak, mint a hivatásos kritika, hiszen a bírálatokra reagáló Arany éppen a nyelvi megoldásokban rejlő jelentések, képalkotási eljárások észlelését hiányolja például Erdélyi János olvasatában.⁸

Az asszociációs technika egyik típusa a szöveghelyek önmagára alkalmazása. A teljes naplófolyamban jellemző Gyulay grófra a sok árnyalatú és gyakori önirónia. Valójában még a leendő olvasóra való hivatkozások, kiszólások, a kései kornak szóló üzenetek nagy része is értelmezhető nyelvi játékként, egyben a saját írásgyakorlatának és a mediális „előtérben” (a kéziratok közegében) működtetett írói státusának iróniájaként. Hasonló önjellemzésnek tekinthetők azok a kommentált Arany-idézetek, melyekben Gyulay és Arany író-írogató társként kerül egymás mellé, s ha másban nem is, legalább az öniróniában hasonlatossá válnak egymáshoz: „Én is, hogy nincs dolgom, *tollmardosó* dolgot mívelek – Arany szavaival élve –, firkálok míg belefáradok. Pedig én inkább mondhatnám magamról, mint a nagy költér magáról: *Gondolatim mint a tűzok – Melynek összefagyott szárnya – Gyalog mennek a föld színén*” (35). „*Arany* így elmélkedik, igazságtalanul, maga írásai felől – ha még én mondanám, megjárna: *Melyik dolog kerül kevesebbe / Egyenesen tűzre dobni / Mihelyt megvevém papírom, Vagy akkor tüzelni fel, ha / Költeménnyel teleírtam?*” (41).

Az önirónia – Aranytól függetlenül is – helyenként humoros önarcképbe hajlik át. Ilyen például a bemutatkozása a 19. oldalon: „ezek az én kedves nővéreim, de hát ki vagyok én? – kérdezni fogja az olvasó – nem más, mint a 78 kötetek írója, *Gr. Gyulay Lajos mpr.*” Önironikus hajlama teszi érzékennyé Gyulay grófot Arany öniróniájára és játékaire.

⁸ Arany János levele Erdélyi Jánosnak, Nagykőrös, 1856. szept. 4. AJÖM XVI, 751–757.

Észleli és tovább is fűzi Aranynak a saját nevével való játékait. „Régen csak *Arankánk* volt – írja a 8. oldalon –, most *Aranyunk* van”. Az árendástól bejövő pénzre ő is a „sáppadt fiúk” képet alkalmazza, mint Arany az *Aranyaimhoz* című versében (37), a 43. oldalon pedig „Aranynak arany mondásait” idézi. A szójátékok sorát németül is folytatja: „Da hast ihn schon wieder den Goldenen Arany” (megint vele találkozol, az arany Arannyal) – írja *A Jóka ördöge* egyik idézete után.

Az olvasmányok és a belőlük készített centók az önirónia mellett a rejtett önvallomások, morális, vallásos, misztikus gondolatok kifejezésére is alkalmasak. Szép méltatása Arany költői nagyságának, egyben az életkor és a versolvasás összefüggéséről megfogalmazott tapasztalat az egyik kötet eleji bejegyzése: „Útitársaim, *Arany* és *V. Hugo* társaságában lehetlen megunatkoznom, oly szépen verselnek. Rég, hogy nem olvastam poétákat, annál inkább örvendek, hogy gyönyört lelek bennök. Azt gondoltam már, hogy túl vagyok az időn, de csalatkoztam” (13). Másutt a halál utáni létről, a lélekvándorlásról, a képzelet és a valóság fogalmáról, erkölcsi kérdésekről elmélkedik az idézetekkel összefüggésben.

A képzetkapcsolásos technikával rokon tulajdonság a referenciális olvasat. A kommentárokból úgy tűnik, Gyulay alapvetően és mindig a tapasztalati tényeket keresi a szövegekben, legyen az életrajzi vonatkozás, tárgy, esemény vagy szóbeli hagyomány. „Nem tudom, ki volt Aranynak Imréje...” – írja *Az első lopás* című elbeszélő költeményről. A *Magyar Misiben* a székely adomát fedezi fel, melyet ő is ismer (71); *A bajusz* című elbeszélő költemény olvasásakor saját emlékeivel hitelesíti a cigányok ott említett szokásait (97–98). A hajnali órák természeti jelenségeinek, a szélnek vagy az éjszakai csillagoknak a leírását ugyancsak saját megfigyeléseivel veti össze, az ablaka alatt látott pulykák pedig *A Jóka ördöge* sorait igazolják számára (46).

A valóságra vonatkoztatásnak külön csoportját képezik azok a kommentárok, melyek Arany verseit a nemesi világ, s ezen belül az erdélyi arisztokrácia személyeihez, múltjához, aktuális problémáihoz, vagy éppen sajátos nyelvi logikájához és játékaihoz kötik. A Tisza Domokoshoz írott vers kapcsán tud róla például, hogy a fiatal Aranytanítvány két hónappal korábban (1856. június 21-én) elhunyt (11); a *Török Bálint* című vers olvasásakor arról elmélkedik, vajon a kortárs Török Bálint szokott-e gondolni az Arany-történetben szereplő ősré (86), míg az *Arkádia-féle* egy aktuális esemény, a tagosítás, birtokrendezés

kommentálására ad ürügyet (85). A *Téli vers* „fázok” és „fázom” szójátékában Gyulay szintén egy erdélyi arisztokratának, néhai sógorának, Wass Györgynek az egyik tréfás nyelvi fejtegetését ismeri fel (93). Az Arany-versek tárgyi gazdagságára, az erdélyi arisztokrácia számára is ismerős valóságalelemekre mondja Gyulay egyhelyütt, hogy könyve valóságos acerra, illattároló szekrényke (53).

Saját olvasásmódját Gyulay gróf is pontosan ismeri, s miközben Arany-élményét összegzi, saját módszerére szintén rávilágít: „és én nem tudok kijönni *Arany*nak *arany mondásaiból*, nem hiába, hogy egy koponyavizsgáló, a *Vergleichungs Organt* [a hasonlító képességet] emelte ki fejemből, mert fel tudom használni hamar, amit hallok, olvasok és tapasztalok – most egészen *Arany* vagyok – mindent *Aranyozok*” (43). Figyelmének sajátos működése olyan idézeteket, szövegrészeket emel ki az Arany-versekből, melyek felett a hivatásos kritika, de a kései olvasó is elsiklik, s a naplóbejegyzések perspektívájából egy egészen különleges, szinte ismeretlen oldala mutatkozik meg a *Kisebb költeményeknek*.

A *Cara Patriát* Gyulay két egyenlő részre osztja fel. A 100. oldalig Arany kötetéből jegyezget, a második részben pedig Victor Hugo versgyűjteményét veszi elő, és többnyire onnan írogat ki részeket, hasonló módon, mint Arany esetében. Amikor a naplókönyv megtelik, és újra előveszi a *Tálatló* című kötetét, ott is folytatja a kijegyezgetést, Hugóból és Aranyból egyaránt válogatva. Versolvasó élménye olyan mély és erős, hogy nővérének, Fannynak írt marosnémeti leveleit is megtűzdeli Arany-idézetekkel, s a *Tálatlóban* folytatott bejegyzéseiben szintén visszavisszatér Arany méltatásához. „Miolta Németiben vagyok – pár nap múlva egy hónapja –, egyebet sem olvasok, mint Aranyt és V. Hugót, lehet ezeknél jobb költéreket olvasni? Milyen szépek Arany balládái” – írja a 151. oldalon, s a *Rozgonyinéből* másol ki hozzá részletet. A végső összegzést és értékelést igen röviden, a *Tálatló* 194. oldalán fogalmazza meg: „Arany ujjhegyig poëta.”

Hírhedett világzene... – Liszt Esztergomi miséjének pesti előadásain

A *Tálatló* című kötetben kezdi írni és a *Cara Patriában* folytatja Gyulay Lajos a Liszt Ferenchez fűződő élményeit. Beszámol róla, hogy Liszt augusztus 14-én érkezett Pestre begyakoroltatni a kórossal és a zenekarral az esztergomi Főszékesegyház felszentelésére komponált miséjét (a *Missa*

solennist), s augusztus 26-án próbát tartott a Nemzeti Múzeum dísztermében. A próbáról Gyulay augusztus 27-én ír naplójában (*Tálaló*, 104). Másnap, 28-án, a hatalmas hőség miatt, mely a teremben uralkodott, már nem vett részt az újabb próbán, s végül nem ment el Esztergomba sem az augusztus 31-i eseményre, noha korábban hajóutat tervezett. Úgy dönt, „nem taszigálódik” a tömegben (*Tálaló*, 112). Ott van viszont szeptember 4-én Pesten a Belvárosi Főplébánia-templomban, az *Esztergomi mise* pest-budai bemutatóján. Eleinte a lépcsőről hallgatta a művet Bethlen Józsefné (egykor: Leiningenné) társaságában, később jutott be a templomba, akkora volt a tömeg (*Cara Patria*, 9–10). Liszt további pesti tartózkodásáról Fanny nővére tudósítja levélben (lásd e kötet mellékletében, ő pedig a Magyarországon ma már kevésbé ismert Liszt-kötetet, a *Gesammelte Schriften* 1855-ös kiadását vitte magával az erdélyi útra.

A *Cara Patria*ban még egy Liszthez kapcsolódó esemény olvasható: a weimari Alexander Winterberger, aki az *Esztergomi mise* orgonaszólamát játszotta, szeptember 5-én Pesten is koncertet adott volna a szemináriumi templomban, azonban olyan rossznak találta az orgonát, hogy abbahagyta a játékot. Némi szégyenkezéssel állapítja meg Gyulay: „Elég szégyen Pestnek, hogy ez néki legjobb orgonája, és azt is nem méltatta Winterberger arra, hogy ujjaival érintse” (12).

A napló szerkezete

Az eddig megjelent kötetek valamennyi előszava kitér arra a bonyolult összefüggésrendszerre, melyet Gyulay Lajos naplóköteteiben, teljes naplóíró gyakorlatában és a hozzájuk kapcsolódó életrajzi dokumentumokban kialakít.⁹ A szerkezet egyes elemei már legkorábbi könyveiben megjelennek, rögzült és szigorúan alkalmazott tagolást azonban az 1850-es évek elejétől kezd rendszeresíteni, amikor a szabadságharc után újrendezi könyvtárát és kéziratot anyagait. A *Cara Patria* tagolása is ezt a formálódást mutatja. Az alábbiakban csupán rövid áttekintést adunk e szerkezeti szintekről.

⁹ Összefoglaló leírását e szerkezetnek ld. Gyulay Lajos: *Lotty! – Fanny!* (1867. január 21.–1867. március 3.) S.a.r. Labádi Gergely, Szeged, 2008. (Gr. Gyulay Lajos maga keze és könyve, 129.), Hász-Fehér Katalin bevezetője.

a) *Napszakonkénti tagolás* – A bejegyzéseknél Gyulay Lajos elkülöníti a délelőtti és délutáni, illetve ebéd előtti és ebéd utáni időszakokat. Helyenként esti időpontok is megjelennek, bár gyertyafény mellett már ritkán ír. A *Cara Patriá*ban további lebontás található: „délután, de ebéd előtt”, és „délután, ebéd után”. A szigorúan tartott napirend itt a késedelmes vendég miatt csúszott el.

b) *Naponkénti tagolás* – A naplóműfaj immanens szerkezeti sajátossága a naponkénti bejegyzés. Gyulay könyveiben ritkán találkozni kimaradt dátummal, legfeljebb utazások idején, amikor jegyzetfüzetét viszi magával, s később az emlékeztetők alapján foglalja össze az eseményeket. Tartalmi szempontból az életidő és lejegyzési idő között azonban gyakran tapasztalható elcsúszás, olykor többször visszatér korábbi történetekhez, újabb és újabb részleteket mond el belőlük (pl. Liszt Ferenc pesti tartózkodásáról). Másutt pedig mintegy megelőlegezi a történéseket, leendő terveit fejtegeti napokkal korábban (pl. előre elmondja, miért utazik Dévára). Az is előfordul, hogy „megkétszerezi” a napot és a történéseket: 1856. október 4-én, a *Cara Patria* befejezése napján előveszi a *Tárlaló* című korábbi könyvét és bejegyzi ugyanazokat a dolgokat, eseményként tüntetve fel a másik könyv lezárását is.

c) *Kötetenkénti tagolás* – A naplókönyveket Gyulay többféle módon osztja fel.

c/1) A szimmetria elve érvényesül a felező, illetve az 1860-as évektől kezdődően a negyedelő, olykor harmadoló felosztásban. Az elv érvényesítése oly módon lehetséges, hogy Gyulay előre megszámozza és megszámozza az üres könyv oldalait, majd egyszerű számítás alapján grafikai megoldásokkal különíti el a választólapokat. „Szigeteknek” is nevezi e helyeket, melyeken az író és olvasó egyaránt megpihenhet. Másutt tartalmi határként működnek az egységek. A *Cara Patria* első fele például az Arany-költemények olvasásáról, a második fele Victor Hugo versgyűjteményéről szól.

c/2) Ugyancsak a naplókönyvek belső szerkezetét formálják a lapszámokhoz, illetve teljesítményhez kötődő jelölések. Az 1850-es évek előtt ritkábban, az 1860-as években szigorúan alkalmazza Gyulay a *Tekintélyes*, *Nagyságos* és *Íránylapok* kategóriáit. A *Tekintélyes lapok* az azonos kétjegyű számokhoz (11, 22, 33, stb.), a *Nagyságos lapok* az azonos háromjegyű számokhoz (111, 222, stb.) kapcsolódnak. Címekkel és aláhúzásokkal is kiemeli ezeket az oldalakat: a „közönséges” oldalszámokat egyszer, a tekintélyeseket kétszer, a nagyságos számokat háromszor húzza alá. Az *Íránylapok* azt jelzik számára, hogy hány oldalt kell beírnia egy adott napon. A *Cara Patriá*ban következetesen, de jelöletlenül alkalmazza e szerkezeti megoldást. Az

egyszeres, kétszeres és háromszoros aláhúzások megvannak ugyan, de sem a Tekintélyes, sem a Nagyságos lapokat nem látja el külön címmel, mint a későbbi naplókban. Az Iránylapokat kiszámítgatja, de csak a 8., 9., 17. és 20. számot jelöli külön címmel. Érdekessége e kötetnek, hogy reflektál a szerkezetformálásra. Az *Iránylapok* elnevezést, mint írja, ez idő tájt kezdi alkalmazni, korábban a hölgyismerősök neveivel jelölte őket (56). A szerkezeti elemekre itt tehát kevésbé figyel, ezt mutatja a kötet elején a dátumtévesztés, a kötet második felében, a Falangnaptár összeállítása során az oldalszámok elhagyása, a végén pedig az oldalszámok keveredése. A napi dátumjelölés is hiányos: az 1860-as naplókhoz képest gyakran hiányzik az évszám és a helyszín feltüntetése. A szövegből lehet kikövetkeztetni azt is, hogy a hét melyik napjáról van szó.

c/3) Minden naplóban vannak ezenfelül különleges, ötletszerűen beépített lapok. A *Cara Patria*ban ilyenek a Pillangólapok, melyeket egy lefolyó, és az összecukott lapokon lepke alakban foltot hagyó ábráról nevezett így. Itt egyedi módon, két oldalon keresztül, a fűzésen átlépve rója a sorokat.

d) *Folyamokéinti tagolás* – Az egyes köteteket Gyulay nagyobb kompozícióba, ún. Folyamokba szervezi. Néha tizenkét, néha kevesebb kötet tesz ki egy folyamatot. A fedlapon és a nyitó oldalon a számozás így három elemből áll: jelöli a folyamszámot, a kötetszámot, s ezen belül a birtokában lévő kötetek számát, mert ismeretes, hogy a szabadságharc idején az oláhok feldúlták marosnémeti kastélyát és sok mindent elhurcoltak, felégették – köztük könyveket, dokumentumokat is. A folyamokon belül egyes köteteket szín, méret, tartalom alapján, vagy azonos asszociációs körből származó címmel külön-külön is összekapcsol. Az 1856-os címek például mind az étkezés, tálalás fogalomköréből származnak. Egyedi ötletnek számít a *Cara Patria* esetében, hogy betétnaplót ír, vagyis megszakítva az aktuális könyvét, a *Tálalót*, újat kezd, s amikor az betelik, visszatér az eredeti naplóhoz.

A jelen kiadásról

A Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszékének munkacsoportja *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve* címmel sorozatban adja ki az erdélyi gróf mintegy 140 kötetes naplófolyamának egy részét. Nem időrendben kerülnek sajtó alá a naplók, a csoport inkább azt az elgondolást követi, hogy az első megjelent kötetek áttekintést adjanak az 1810 és 1869 között keletkezett írások különböző időszakasaiból. Jelent meg, vagy

előkészületben van kiadás az 1820-as évekből (*Hamuszín könyv, Fekete könyv*), az 1850-es évekből (*Izlet, Kistűkör, Cara Patria*), és teljes egészében sajtó alá kerülnek az 1867-es naplók. A szövegeket kétféleképpen adjuk közre: a papírkidás nagyrészt modernizált ortográfiával és az olvasást segítő magyarázatokkal készül, míg a betűhív átiratú, teljes kritikai apparátussal, bővebb jegyzetanyaggal, kapcsolódó dokumentumokkal – levelekkel, digitalizált kéziratmásolatokkal, illusztrációkkal, bibliográfiával stb. – ellátott változat hálózati adatbázisunkba kerül be (www.gyulaynaplok.hu).

A papírkidású kötetekhez készült előszók az aktuális naplókönyv leírása mellett a naplófolyam egy-egy aspektusát tárgyalják. A teljes sorozathoz készült előszó a *Lotty–Fanny!* című kötet előtt,¹⁰ valamint a hálózati adatbázisban olvasható.

A jelen kötet szöveggondozási elvei a sorozathoz igazodnak. Modernizáltuk a központosítást, egységesítettük és a mai elvek szerint alakítottuk a helyesírást, elhagytuk az 1850-es években a Gyulay által még alkalmazott aposztrófokat. A szöveg időbeli távolságának és a korabeli, illetve egyéni nyelvhasználatnak az érzékeltetésére meghagytuk ugyanakkor a tulajdonnevek, tájszavak és a saját szóalkotások írásmódját. Nem korrigáltuk az idegen nyelvű szövegek esetleges tévedéseit és korabeli sajátosságait. Nem helyesbítettük az Arany- és Hugo-idézeteket, hogy láthatóvá váljon, hogyan illesztette be, hogyan módosította Gyulay a verssorokat saját szövegéhez, olykor saját ízléséhez alkalmazva. A kötet végén a kéziratoldalakhoz kötődő magyarázatok találhatóak, itt a versidézetek eredeti változatát és lelőhelyét is megadtuk. A *Melléklet*ben Gyulay Franciska leveleit közöljük Liszt Ferenc pesti koncertjeiről.

Hász-Fehér Katalin

¹⁰ Gyulay Lajos: *Lotty! – Fanny!* (1867. január 21.–1867. március 3.) S.a.r. Labádi Gergely, Bev. Hász-Fehér Katalin, Labádi Gergely, Szeged, 2008. (*Gr. Gyulay Lajos maga keze és könyve*, 129.)